

מארבע רוחות (יחזקאל לז)

תגובה למאמרו של ברוך כהנא 'לאן נושבת הרוח' (אקדמות כ')

משה מאיר

בהתבססו על דברים שכתבתי בשנים האחרונות, טען ברוך כהנא במאמרו 'לאן נושבת הרוח' כי שיטתי מקבלת את הגישה הפוסט-מודרניסטית, בניגוד לכיוונים אחרים הדוחים אותה או מנסים לתקנה.

יש בדבריו של ברוך כהנא כמה הבחנות דקות ומדויקות, אך ישנן שתיים - והן אבני היסוד של ניסיונות הגותי - הרחוקות ממני כרחוק מזרח ממערב. לדברי ברוך כהנא, מאחר ששללתי את הדיאלוג בין אדם לאלוהים, רוקנתי את מושג האלוהים מתוכנו. הוא מרחיק לכת עוד ומשייך אותי או מקרבני לקבוצת ההוגים המציבים דת ללא אל. מכאן הוא מגיע לנקודה שנייה: הוויתור על האמת והמרתה בזהות (כלומר אני הולך בדרכי לא משום שהיא משקפת את האמת האובייקטיבית, אלא משום שהיא משקפת את זהותי הסובייקטיבית) מוביל לשיטה שאיננה אומרת דבר על העולם, אלא מספרת את סיפורה. כנראה כוונתו היא שבשפה הדתית אי-אמירת דבר על אלוהים (כפי שהוא מבין את דבריי) שקולה לפנייה לכיוון הנרטיבי שבשדה הפוסט-מודרני.

שני ענפים לניסיון ההגותי שאני מנסה לקדם. האחד עוסק ביחס שבין הארוס הדתי ובין ביקורת התבונה, והשני - ביחס שבין דתיות לחילוניות. שני הענפים מתלכדים לשדה אחד; אציג אותם בנפרד ואחר כך בהתלכדותם.

ד"ר משה מאיר,
מחנך ומרצה
למחשבת ישראל
באוניברסיטה
העברית

ארוס וביקורת

שני כוחות ראשית באדם, הארוס הדתי וביקורת התבונה. הארוס חותר אל האלוהים, מתגעגע אליו ומשתוקק לדבוק בו. הביקורת החדה כתער מורה לאדם מה הם גבולותיו, שאותם אין הוא יכול לחצות למרות רצונו. ברוך כהנא הבליט את כוח הביקורת, את הגבול ואת שלילת הדיאלוג – וטוב עשה. אך הוא השמיט את כל המאמרים העוסקים בארוס הדתי, ואלה שהוזכרו – לא הובלט בהם יסוד זה. קבוצת ההוגים בקבוצת 'יהדות ללא אל' שומטת את הארוס הדתי, אין בה געגוע לאלוהים, אין אש של אהבת אלוהים בוערת בה – לפחות בתורתה הכתובה. לעומת זאת הטיפוס שאני מתאר מונע מכוחו הסוער של הארוס הדתי. רק כוח הביקורת הוא המונע אותו מלממש את הארוס בתמונת אלוהים המדבר ומשוחח עמו. הביקורת אינה מבטלת את הארוס, היא רק גובלת לו גבול. בתוך הגבול הוא ממשיך לפעול את פעולתו ובא לידי ביטוי בכמה שדות. למרות האיסורים שמטילה עליו הביקורת, הארוס הדתי מוצא מקום להתגדר בו במובן החדש שהוא נותן לתלמוד התורה. במאמרי 'אלוהים בסוגריים'¹ הצבעתי על כך שהאדם הדתי-חילוני צולל אל המקורות ומוצא בהם את אלוהים, שאין הוא יכול להגיע אליו מחוץ להם. התנ"ך, ספרות חז"ל וההגות היהודית לסוגיה ולתקופותיה לא נענו לצו הביקורת החמור. התורה, שהיא מכלול כל אלה, היא חלק מזהותו של היהודי הדתי-חילוני. בכניסה אליה הוא נכנס לעולם שעובר על איסורי התבונה, ובכך מאפשר לארוס הדתי לבוא לידי ביטוי. במאמרי 'ואני תפילה' הצבעתי על כך שהתפילה בונה עולם של "כאילו", עולם של תאטרון שבו גם לריבונו של עולם יש מסכה. זהו עולם המאפשר את מעשה האבסורד של התפילה, שאיננו אפשרי מחוץ לזירת תאטרון זו. כמובן, מבקריו יכולים לטעון כי "כאילו", "מסכה" ו"תאטרון" הם עולמות של בדיה, אך אני שייך לאלה הרואים בתאטרון זירה המאפשרת להגיע אל פלחי הוויה וקיום שחיי החוץ אינם מסוגלים להגיע אליהם.

במאמר 'בין שחוק לפני האלוהים לצחוק עם העגל'² שהזכיר ברוך כהנא אני טוען כי הדתי החילוני מסוגל גם הוא לחיים דתיים מלאים, ולא עוד אלא שדווקא הוא, יותר מאחיו הדתי, מסוגל להם. אפשר לטעון כנגדי שאני משחק במשחקי שפה, אפשר לשלול את הטיעון, אך אי-אפשר שלא להבחין כי מדובר בהגות החותרת למלאות דתית רליגיוזית בניגוד לאנשי הדתיות ללא אל. אנשי קבוצה זו מעידים על עצמם שתמונת עולמן זהה לחלוטין לתמונת העולם החילוני. במאמר 'שפת הנס הנסתר' שרטטתי קווים לדמותה של השפה הדתית-חילונית. הראיתי שם כי שפה זו – מבחינת ההתייחסות להתגלות, להשגחה ולנס – שונה בתכלית מהשפה הדתית הקלסית, אך באותה מידה היא שונה מהשפה החילונית. הנס הנסתר הוא קטגוריה נוקבת עד התהום, המעצבת חיים ומשנה אותם ביחס לתמונה המפענחת את היש רק באמצעות קטגוריות הסיבתיות והטבע. במאמר 'שיר השירים על פי התהום' הראיתי כי הדתי החילוני קורא את שיר השירים באופן שונה מאחיו הדתי. אין הוא נרתע משיר האהבה, מאמירת "הן"

1 הערת המערכת: כל מאמריו של משה מאיר הנזכרים במאמר זה פורסמו בשלש השנים האחרונות בעיתון מקור ראשון. המאמר 'צחוק לפני האלוהים' פורסם בהצופה.

2 הצופה, 'סופרים וספריים', כ"ז בסיוון תשס"ו.

לחיים היצריים, אך בעולמו יש איוון ייחודי ועדין בין אהבת איש לאישה ובין אהבת אדם לאלוהים.

אכן, הדתי החילוני, שהוא הפילוסוף החסיד, איננו רואה את התורה כבאה מן השמים. אך הוא רואה אותה כפונה אל השמים, כמהווה את כלי הביטוי של זהותו היהודית לאהבת אלוהים וליראתו. תמונה זו שונה לחלוטין מתמונת הזהות המכוננת את המחויבות ההלכתית של אנשי הדת ללא אל.

דתיות וחילוניות

אכן, הדתי החילוני איננו מתיימר לטעון כי תמונת עולמו היא תמונה אמיתית. אך מאידך גיסא, אין הוא רואה את תמונתו כאחת מסדרה אינסופית של טענות, ואין הוא מסתגר בסיפורו מבלי לטעון טענות על העולם. ישנן שתי תמונות עולם המובאות בחשבון בשדה הגות זה: התמונה הדתית והתמונה החילונית. התמונה הדתית מעמידה את היש על העולם ועל אלוהים (זה ואחר), והתמונה החילונית מעמידה את היש על העולם (זה). שתי התמונות שקולות. אדם מכריע בין שתיהן על-פי זהותו (מסורת וזהות אישית) וכן על-פי הימור עמוק המכריע בין השתיים. יש טיפוס מיוחד, והוא הטיפוס הדתי-חילוני (ייתכן גם טיפוס חילוני-דתי), שעולמו מורכב משתי התמונות. הטיפוס הדתי-חילוני מקפל בחובו טענה חריפה: תמונתו היא המביאה את התודעה האנושית למיצוי האופטימלי של כוחותיה. מאחר ששני הכוחות - הארוס הדתי והביקורת החילונית - מרכיבים יחדיו את התודעה, לתמונה זו יש יתרון על אחיותיה. טיפוס זה מכיל גם טענה פרטיקולרית באשר לציונות הדתית: הציונות הדתית במהותה היא דתיות חילונית. חוסר הבנת זהותה הביא לתופעות שינוי הזהות הן לכיוון החרדי והן לכיוון החילוני. כל הטענות הללו נפרשו בסדרת המאמרים שפורסמה בכמות שונות. אפשר לחלוק על הטענות או על מקצתן, אי-אפשר להתכחש לאופיין. בניגוד לשדה הפוסט-מודרני שאיננו מכיל טענה אלא מסתגר בנרטיב ומאפשר לאין-ספור אחרים לדור במחיצתו, הגות זו טוענת טענות על העולם. אמנם הטענות הן טענות אפיסטמולוגיות (הכרתיות), אך הן מבדילות אותה הברל עמוק מהשדה הפוסט-מודרני ומהארומה הייחודית לו. צדק ברוך כהנא באומרו כי קיבלתי את הפוסט-מודרניות, אך קבלה זו מלווה בצעירה קדימה בנתיבים ששרטטתי.

לשאלת החינוך

ברוך כהנא מביא את טענתו של מיכאל אברהם ומצטרף אליה: משנה כזאת היא משנה עקרה, ואי-אפשר לחנך על-פיה. על כך אוסיף הערה אחרונה. אני עומד מאחורי משנה זו כמשנה חינוכית, גם מהבחינה התאורטית וגם מהבחינה המעשית. מהבחינה התאורטית - אני מאמין כי תנאי הכרחי לחינוך הוא הכנות. אי-אפשר לחנך על בסיס תמונה שאינה מתארת את המציאות כמות שהיא למיטב אמונתו של המחנך. המציאות העכשווית היא מציאות קשה ועל כן יש בה כדי לגרום לכאב ולקושי. אך רק הצגה

כנה ואמיצה שלה יכולה לשתף את בני הרוד הבא בזהות הכרוכה בה. כל ניסיון לטייח, לברוח, להשתמש בתמונות שאבד עליהן הכלח - סופו כשל ושר. מהבחינה המעשית - דבריי אינם נחצבים ממגדל השן אלא משדה החיים והחינוך. בעבודתי כמחנך לבני הנעורים וכמורה לבוגרים אני נוכח עד כמה ניכרים דברי אמת. אמת לא במובן היווני, אלא אמת במובן האותנטיות והכנות. דיבור כן ושרור נשמע יותר מדיבור שלם ומזויף. באשר לשאלת החינוך הדתי - מחנך המשתף את תלמידיו בעולמו הדתי הסוער, בתפילתו ובשירתו, כמו גם בספקותיו ובגבולות הדעת שלו, יש סיכוי כי יקרא גם להם לצעוד בדרכם שלהם, בחיפוש ובעיצוב של זהותם האנושית, היהודית והדתית.